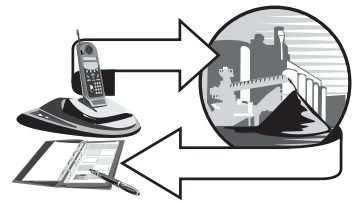

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 327 (07)

Гражевська Н.І.

СИСТЕМНІ РИЗИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано проблеми соціально-економічного розвитку економіки України в епоху глобалізації та обґрунтовано пропозиції щодо мінімізації існуючих системних ризиків та створення ефективних механізмів інтеграції національної економіки в глобальне світове господарське середовище.

The problems of socio-economic development of economy of Ukraine in epoch of globalisation are analysed. The offers concerning minimization existing system are proved is brave also creations of effective mechanisms of integration of national economy in global world environment.

Загально визнано, що ринкова трансформація економіки України нерозривно пов'язана із складними та суперечливими процесами: (1) перетворення підсистеми єдиного в минулому народногосподарського комплексу СРСР у цілісний господарський організм незалежної держави; (2) гармонійної реінтеграції національної економіки у глобальну світову господарську систему. Стратегічною метою, яка формує гравітаційне поле для всіх реформаторських заходів, спрямованих на зміну порядку системи, є розбудова соціально-орієнтованої та конкурентоспроможної національної економіки, що характеризується ринковим динамізмом, сучасним технологічним та організаційно-управлінським рівнем, структурною збалансованістю та добробутом народу.

Зазначені проблеми перебувають у центрі уваги відомих вітчизняних економістів В.Базилевича, О.Білоруса, В.Бодрова, А. Гальчинського, В.Гейця, А.Гриценка, П.Єщенка, Б.Кваснюка, Ю.Макогона, В.Новицького, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, А.Поручника, В.Сіденка, С.Соколенка, В.Тарасевича, А.Філіпенка А.Чухно, О.Шарова та ін. Звертаючи увагу на ключове питання соціально-економічних трансформацій, пов'язане з формуванням ефективної моделі перехідної економіки дослідники звертають увагу на те, що глобалізація супроводжується не лише уніфікацією, але, насамперед - примноженням та урізноманітненням суб'єктів світових господарських відносин, багатоманіттям, нестійкістю, динамічністю форм організації господарського життя, що призводить до ускладнення структурних параметрів економічних систем, зростання варіабельності їхнього розвитку. Адже незважаючи на те, що в сучасному світі існує більш ніж півтори сотні країн із ринковою економікою, лише незначна частинна з них відноситься до розвинених. Відтак визнання ефективності ринкової економіки не знімає питання глибокої диференціації суспільств за рівнем соціально-економічного розвитку. За цих обставин дослідження системних ризиків глобалізації транзитивних економік важливо з точки зору вибору орієнтира національно прийняттого руху по шляху ринкових перетворень.

Однак, незважаючи на очевидні здобутки вітчизняної та зарубіжної економічної науки, ряд питань щодо сутності, складових, закономірностей та суперечностей трансформації економічних систем в умовах глобалізації залишаються невирішеними. Аналітичний зріз сучасних транзитологічних концепцій вітчизняної та зарубіжної науки

дає підставу стверджувати, що на теперішньому відтинку історії дослідження зазначених питань є надзвичайно актуальним завданням, що і визначило мету запропонованого дослідження.

Насамперед необхідно зазначити, що базовою детермінантою інтеграції України у світовий економічний простір є активізація її трансформаційного потенціалу, що визначається: (1) національним генетичним кодом, який має глибинні історичні та етнічні джерела, відображені у свідомості та менталітеті народу; (2) реально існуючою економічною системою, яка формує основу суверенного державного розвитку; (3) загальними цивілізаційними умовами та факторами, що диктують жорсткі параметри та критерії еволюції практично всіх держав світу. Таким чином, модель реінтеграції економіки України до світового господарського середовища формується на основі генетико-історичних джерел, внутрішніх онтологічних економічних чинників та загальних цивілізаційних детермінант.

На думку сучасних дослідників, глобальні світові господарські трансформації наочно демонструють необхідність «підключення» менталітету до інституційних перетворень економічних систем. «Історія свідчить, що успіх суспільних реформ визначається тим, наскільки приписувані ними моделі поведінки громадян відповідають нормам національної культури, - зазначає російська дослідниця Т. Заславська. - Коли така відповідність є, реформи йдуть легше, у противному ж разі вони зазвичай натрапляють на пасивний, але важко подоланий опір мас, не схильних змінювати свої погляди і переваги»[1].

Як відомо, вікові традиції українського народу засновані на працьовитості, хазяйновитості, мудрості, кмітливості та пов'язані із тривалим періодом існування приватної власності на землю, широким розвитком кооперативних економічних форм, кредитних союзів, досвідом ринкового господарювання в складі інших держав. Історично сформований психотип українця, визначений М.Грушевським як «споглядальний індивідуалізм», що підкоряє громадський інтерес особистому та передбачає раціоналізм при прийнятті тих чи інших рішень. Водночас слід взяти до уваги негативний спадок перебування України в складі СРСР, виявом якого стало соціальне утриманство, політичний та адміністративний фарватеризм, правовий нігілізм, соціальна апатія, безініціативність, придушене почуття самоповаги та власної гідності. На думку президента Центру економічного розвитку О.Пасхавера, в Україні, країні щойно народженої державності, незрілої демократії, несистемного суперечливого законодавства, за відсутності історичної традиції законслухняності, неформальні норми та домовленості еліти, які фіксують матеріальні інтереси активних гравців та їхні особисті амбіції, відігравали й відіграють визначальну роль у соціальних процесах [2].

Важливо зазначити, що за існуючими оцінками, природно-ресурсний потенціал України в розрахунку на одну особу в 1,5 – 2 рази перевищує ресурсний потенціал США, в 4 рази – Німеччини, в 12–15 разів - Японії. За різноманітністю та складом мінерально-сировинних ресурсів наша країна випереджає такі розвинені економіки світу як США, Канада, Великобританія, Китай та ін. Її гірничодобувна промисловість щороку виробляє продукції на суму від 14,5 до 20 млрд. дол., що складає 2,7–3,8 % світового обсягу. Займаючи територію, площа якої не перевищує 0,4% світової, і населення на рівні 0,8% від загальної кількості населення планети, Україна виробляє майже 5% світової мінеральної сировини та продукції її переробки. У надрах нашої країни зосереджено 30% світових запасів залізних руд, 75% світових запасів марганцю, 90% світових запасів кристалічного графіту, більша частина світових покладів титану та цирконію. При цьому Україна володіє стратегічно важливими високими технологіями в аерокосмічній і

транспортній сферах, передовими ядерними, нано- та біотехнологіями. Вітчизняна легка промисловість виробляє практично повний асортимент товарів широкого вжитку.

Великі потенційні можливості має сільське господарство, на яке припадає майже третина запасів чорнозему та орної землі в Європі. Україна володіє 9% світових запасів чорноземів. Площа угідь, придатних для виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції, сягає майже 37 млн га. Країна традиційно розглядається як потужний сільськогосподарський виробник із значним експортним потенціалом з високою якістю багатьох сільськогосподарських культур.

Україна має вигідне геополітичне розташування, розгалужену транспортну інфраструктуру, привабливі кліматичні умови та унікальний рекреаційний комплекс, який включає Азовський, Чорноморський, Карпатський та Поліський підкомплекси. За коефіцієнтом транзитності (3,75) вона посідає перше місце в Європі. До цього слід додати високий освітній рівень працездатного населення при відносно низькому рівні оплати праці; розвинену мережу академічних, науково-дослідних та проектно-конструкторських установ; наявність унікальних виробничих комплексів (металургійного, машинобудівного, хімічного). За підрахунками американських фахівців Україна посідає четверте місце в світі за кількістю сертифікованих програмістів після США, Індії та Росії» [3].

Водночас, аналіз сучасних тенденцій еволюції вітчизняної економіки засвідчує, що в Україні відбувається зростання без розвитку, яке не може бути визнаним ні сталим, ні перспективним. Темпи економічного зростання української економіки у 2000-2007 рр. (в середньому 7,3% щороку) значно випереджають динаміку світової економіки. Водночас у країні спостерігаються тенденції погіршення якісних показників зростання. Незважаючи на те, що обсяг ВВП України, розрахований за паритетом купівельної спроможності, у 2004 році перевищив 330 млрд. дол. (29 місце серед країн світу), за класифікацією міжнародних фінансових організацій, наша країна є однією з найслабших країн у групі середнього рівня доходу. На думку автора, системні ризики глобалізації економіки України пов'язані, насамперед, із значними структурними диспропорціями розвитку національної господарської системи.

По-перше, реальний сектор вітчизняної економіки характеризується значними структурними диспропорціями, обумовленими переважанням енерго- та ресурсомістких виробництв. Якщо у ХХ ст. обсяги світового промислового виробництва збільшилися у 26,5 рази, машинобудування - у 94,5 рази, що сприяло зростанню частки цієї галузі в структурі промислового виробництва розвинених країн з 22,4 до 45,3% (1950-2000 рр.), то в Україні, навпаки, частка машинобудування скоротилася за роки ринкової трансформації з 30 до 13%. Аналіз засвідчує, що в структурі національної економіки на енергосировинний сектор припадає 23,8% ВВП, інфраструктурний та споживчий – по 19,7%, інвестиційно-інноваційний - 18,2%. Водночас у розвинених країнах на споживчий сектор припадає до 50% ВВП, інвестиційно-інноваційний - до 20%, енергосировинний сектор - до 7%, сектор інфраструктури - до 30%. До цього часу в Україні домінує відтворення 3-го технологічного укладу, який виробляє 60% продукції (цей уклад у розвинених країнах домінував в післявоєнні роки), частково присутній 4-й уклад, який виробляє 35% продукції (вичерпав себе в розвинених країнах у 1970-ті роки). Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці країни становить: 4% - для п'ятого і 0,1% - для шостого. Зростання ВВП за рахунок впровадження нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7%, в той час як у розвинених країнах цей показник досягає 60% і навіть 90% [4].

По-друге, вітчизняна економіка характеризується низьким рівнем інноваційності та ефективності використання ресурсів. Нинішнє економічне зростання України суттєвою

мірою спирається на поточну зовнішню кон'юнктуру, насамперед експорт металопродукції. Як уже зазначалося, основою української економіки залишаються морально та фізично застарілі технології. На сьогоднішній день зношення основних засобів досягнуло 50% межі, в т.ч. в промисловості - 58%, за щорічного оновлення 4-5% основних фондів. Середній вік фондів матеріального виробництва становить 21,7 року, потреби у їх реновації задовольняються на 37,3%. Відтак понад 90% промислової продукції не має сучасного рівня науково-технічного забезпечення. У 2005 р. фондоозброєність праці в промисловості України за паритетами купівельної спроможності 2002 р. становила 45,5 тис. дол., а з врахуванням зношеності - 27,3 тис. дол. в той час як у США цей показник досягнув 100 тис. дол. [4].

По-третє, сформоване в Україні інституційне середовище є недосконалим, характеризується структурною неповнотою та нерівновагою. Не відповідає критеріям розвиненого суспільства інфраструктура країни, зокрема, транспортні та інформаційні комунікації. Щодо сформованого в країні конкурентного середовища, то показовим є той факт, що нині в Україні понад 55% усіх товарів та послуг виробляється суб'єктами господарювання, що діють за умов конкуренції. Водночас більше 1/11 частини всіх товарів та послуг, вироблених в країні, реалізуються за умов відсутності конкуренції, 1/3 – за умов помірної конкуренції. Таке співвідношення конкурентних та монопольних секторів було характерним для економік індустріальних країн у середині ХХ ст. Нині в економіці розвинених країн за умов значної конкуренції створюється понад 80% загального обсягу товарів та послуг, а за її відсутності – не більше 2%. На думку сучасних фахівців, надмірною в Україні залишається вага в загальному обсязі виробництва сфери природних монополій, недосконалим – механізм державного регулювання цієї сфери. На розвиток конкуренції справляють негативний вплив надмірна ускладненість дозвільних процедур та високий рівень плати за адміністративні послуги.

По-четверте, незважаючи на те, що в Україні, на відміну від західних держав, де помітна тенденція до зниження рівня національних заощаджень, валові заощадження становлять близько 25% ВВП, ефективний механізм конвертації заощаджень в інвестиції відсутній. Так, за підсумками 2007 року рівень споживання населення України сягнув рівня 1990 року, водночас рівень інвестування не перевищив і 40%. Інвестиції в основний капітал в Україні у 1991-2007 рр. збільшилися у середньорічному вимірі в 1,32 рази і становили на кінець періоду 49,4 млрд. грн у порівняних цінах, поступаючись рівню 1990 р. на 11%.

Серйозними проблемами в галузі національної інвестиційної політики є нестабільність законодавства, відсутність надійної системи гарантій і страхування інвестицій та захисту прав інвесторів; недосконалість та непрозорість процедури прийняття судових рішень, недостатня ефективність впливу державної політики на стимулювання внутрішніх інвестицій; відсутність розвинутої інфраструктури інвестиційної діяльності, недостатній рівень використання інвестиційних інструментів, таких як іпотека, лізинг, концесії та угоди про розподіл продукції тощо.

По-п'яте, демографічна ситуація, що склалася в Україні протягом останніх п'ятнадцяти років призвела до зменшення загальної чисельності населення до 46446, 1 тис. осіб (89,9% від рівня 1990 р.) [5]. За даними ПРООН середня тривалість життя українців становить 67,7 року (у рейтингу країн за індексом людського розвитку за цим показником ми займаємо 110 місце із 177 країн). Водночас в 11 країнах світу тривалість життя на сьогоднішній день перевищує 80 років, ще в 36 країнах вона перебуває в інтервалі 75-80 років, а у 50-ти – між 70 і 75 роками. Низький рівень життя населення України (частка населення із середньодушовими сукупними витратами у місяць нижче

прожиткового мінімуму становить 60 %) та значне майнове розшарування суспільства стримує розвиток людського капіталу. Зауважимо, що одним із серйозних ризиків подальшого розвитку вітчизняної економіки є те, що зростання вартості робочої сили випереджає зростання її продуктивності.

По-шосте, з 2005 року в Україні відбувається послідовна одностороння транснаціоналізація, оскільки процес формування потужного національного капіталу, що інтернаціоналізує свою діяльність, йде досить повільно. Наслідком цього є формування моделі залежного розвитку, яка характеризується інтеграцією провідних національних виробництв у технологічні ланцюжки транснаціональних корпорацій та домінуванням іноземного капіталу, який визначає інноваційність розвитку вітчизняної економіки. На думку сучасних дослідників, одним із кроків у цьому напрямку був продаж унікального національного активу - «Криворіжсталі», який призвів до стратегічних втрат внаслідок посилення іноземної ТНК та потенційного послаблення процесу формування власної ТНК в металургійній сфері.

По-сьоме, економіці України притаманні фінансові дисбаланси, пов'язані із зростанням зовнішніх зобов'язань, експансією міжнародної ліквідності на тлі хронічного підвищення зовнішнього дефіциту США і профіциту платіжних балансів Росії, Китаю та деяких інших азійських країн. Характерною рисою зовнішнього боргу України у 2006 р. було рекордне зростання заборгованості банківського (на 8 млрд. дол. США) та інших секторів економіки (на 6,6 млрд. дол. США). На 1 січня 2007 р. обсяг валового зовнішнього боргу досягнув 54,5 млрд. дол. (51,2% ВВП), збільшившись упродовж року на 14,9 млрд. дол. (37,3%) проти 9 млрд. дол. (29,3%) у 2005 р. В структурі валового зовнішнього боргу 72% становлять довгострокові зобов'язання [4].

Свідченням негативного впливу фінансових дисбалансів на українську економіку було підвищення цін на сировину та матеріали. У 1994-2005 рр. ціни на природний газ зросли в Росії з 83,25 дол. за 1000 куб. м до 212 дол., у США - з 68,94 до 319,03 дол., значне зростання цін спостерігалось на вугіллі, алюмінії, вовну і сотні інших продуктів. Під впливом цих та деяких інших обставин збільшуються видатки підприємств на енергоносії, хімічні матеріали та послуги торгівлі.

По-восьме, в національній економіці спостерігаються великі коливання дохідності - від мінусової у видобуванні вугілля та торфу до завищеної у торгівлі, вантажному транспорті. Як відомо, в Україні пільгові умови мають такі види економічної діяльності, як видобування вуглеводів, нафтопереробка, пошта і зв'язок, фінансове посередництво тощо. Водночас у невивідному становищі знаходяться більшість видів обробної промисловості, передусім машинобудування, які відчувають гостру нестача відтворювальних ресурсів та передових технологій. Відтак розподіл валового прибутку складається на користь фінансового посередництва, операцій з нерухомістю, торгівлі. Так, машинобудування, яке виробляє 4,7% ВВП, привласнює тільки 3,2% валового прибутку, металургія - 2,7%, або в 1,85 рази менше, ніж операції з нерухомістю та у 3,72 рази менше, ніж торгівля. Обробна промисловість сплачує 53,4% податків на виробництво та імпорт, а торгівля і операції з нерухомістю - тільки 10,8%. Низькоприбутковими залишаються сфери інформатизації, наукові дослідження та розробки, освіта, охорона здоров'я [6].

Таким чином загрозою для подальшого зростання національної економіки є недосконалість існуючого інституційного середовища, повільні темпи структурних реформ в умовах погіршення зовнішньої кон'юнктури, формування споживацької моделі розвитку на тлі уповільнення інвестиційної активності, відсутність стимулів до інноваційної діяльності та обмеженість інвестиційних можливостей підприємств, прогресуюче старіння основних фондів, низький рівень продуктивності праці, низька

якість державних послуг, тінізація економіки, корупція, низький рівень життя населення, значне розшарування суспільства, що стримує розвиток людського капіталу, зростання корпоративних зовнішніх боргів на тлі погіршення фінансових результатів діяльності підприємств, нерозвинений фондовий ринок, який створює ризики фінансовій стабільності як корпоративного, так і банківського секторів. У цьому контексті цілком слушним є висновок щодо нагальної необхідності активізації діяльності української держави, покликаної стимулювати інноваційно-інвестиційні зрушення в економіці. Пріоритетним у діяльності уряду повинно стати:

- реалізація ефективних інституційних перетворень, докорінне удосконалення інституційної системи, створення чітких та зрозумілих «правил ігри» для всіх учасників соціально-економічного життя, створення рівних умов конкуренції;
- припинення пасивного очікування зростання інвестиційної активності в рамках механізмів ринкового саморегулювання, посилення ролі держави в економічних трансформаціях та структурно-інвестиційній перебудові, яка стосується багатьох зрізів економіки: розвитку структуроутворюючих галузей, формування точок кумулятивної концентрації інтенсивного нарощування національних капіталів, створення національної інноваційної системи тощо;
- забезпечення необхідних інституційних передумов для захисту і просування національних зовнішньоекономічних інтересів на світових ринках, входження конкурентоспроможних національних підприємств та галузей у глобалізовані сектори світової економіки на основі закріплення, примноження та диверсифікація існуючих порівняльних і конкурентних переваг;
- проведення селективної політики щодо залучення в країну закордонних ТНК, стимулювання приходу в країну найбільш відомих ТНК, що несуть передові технології, перенесення центру ваги в діяльності ТНК в Україні з торгово-розподільної активності на виробництво і, насамперед, у сферу науково-технологічних розробок;
- подолання надмірної соціалізації бюджету, забезпечення випереджаючого зростання заробітної платні в порівнянні зі зростанням продуктивності праці, «замороження» соціальних асигнувань на рівні прогнозованих темпів інфляції, запровадження їхньої глибокої диференціації та адресності;
- суттєве зниження адміністративних витрат, насамперед видатків на утримання центральних органів влади;
- реформування секторів, пов'язаних з розвитком людського потенціалу, насамперед освіти та охорони здоров'я;
- випереджаючий розвиток гуманітарного капіталу, сприяння подоланню дихотомії суспільної свідомості, що дісталася в спадщину від епохи соціалізму, на основі зміцнення та розвитку соціального капіталу, прогресивно-неформальних інституцій колективізму, довіри до держави, відкритості до духовних та суспільних інновацій, толерантності тощо.

Література:

1. Заславская Т.И. Современное Российское общество. Социальный механизм трансформации: Уч. пособие.- М., 2004.
2. Дзеркало тижня. - №37 (666).-6.10.2007 р.
3. Гальчинський А. Україна – на перехресті геополітичних інтересів - К.: Знання України, 2002.
4. Національна стратегія розвитку «Україна - 2015».- К.: Громадсько-політичне об'єднання «Український форум», 2008.
5. [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
6. <http:// www.ukrstat.gov.ua>

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Тарасевичем В.М. 29.03.08*

*Надійшла до редакції
16.04.08*